

A fiatal Mikszáth és a bűnügyi regény formaelvei (*Az apám ismerősei*)

A magyar irodalomtörténet legendásított pályakezdései között Mikszáth Kálmán az egyik legemlékezetesebb és szinte moccsanatlanul berögzült helyzetű. Mintha Mikszáth íróilag nem is létezett volna az igazi sikert meghozó (vontaképpen nem is egy, hanem két) kötete előtt: a *A tót atyafiak* – *A jó palócok* előtti írói időszakát mindmáig igen kevés figyelem övezi, noha a kritikai kiadás (ha az egész pályát még nem is, de legalább) ezt a korszakot jól feldolgozta.¹ Ezt azonban az interpretációk alig-alig követték.² Pedig egyáltalán nem érdektelen Mikszáth pályájának ez a korai szakasza sem: egyre inkább úgy tűnik, az elbeszélésfűzér meghozta olvasói siker nem a pályán belüli hirtelen minőségi különbségnek, a szinte felfoghatatlan írói színvonal-emelkedésnek szólt, hanem – amennyire ez egyáltalán megítélhető – a témaválasztás (a regionalitás) jól eltalált időzítésének és a szerkezet kétségtelen innovatív erejének volt köszönhető, no meg talán a prognosztizálhatatlan véletlennek is volt szerepe ebben.³ Az írói tehetség vitathatatlan ereje ugyanis már a korábbi szövegekben is ott van. Ezt példázza Mikszáth első regénye, *Az apám ismerősei* (1878) is: a mindmáig nagyon kevés interpretációt magáénak mondható regény⁴ jól mutat számos prózapoétikai újdonságot (a szöveg narrációjától kezdve az anekdota kezeléséig), amely Mikszáth későbbi prózájára jellemző – igaz, a szerkezet szempontjából még hiányzik az az átütő újítás, amely majd a néhány évvel későbbi novellaciklusait sikerre viszi. Ami miatt viszont ez az első regény különös figyelmet érdemel, az az irodalmi hagyományértelmezés sajátos eleme: tudniillik Mikszáth tudatosan a bűnügyi regény megvalósítására tett kísérletet, azaz egy kurrens, populáris regényszűzse irodalmi teherbírását próbálta ki, figyelemre méltó módon. Mikszáth életművének és a detektívtörténeteknek az összefüggéseire az újabb szakirodalom már számos fontos bizonyítékot hozott, ám az író pályakezdésének az idejét talán nem

¹ A vonatkozó szövegeket lásd a következő kiadásban: MIKSZÁTH Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések 2, 1878–1883: Az apám ismerősei – Nemzetes uraimék (Mácsik, a nagyerejű)*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1956 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 2; a továbbiakban: MKÖM 2).

² Érdeemes megnézni, Király István annak idején nagy hatású monográfiája hogyan kezelte például ezt a kérdést, azaz mennyire nem tartotta említendőnek és lényegesnek: KIRÁLY István, *Mikszáth Kálmán*, Bp., Művelt Nép, 1952, 45–46.

³ Mikszáth említett novellaciklusának ezen vonatkozásáról lásd SZILÁGYI Zsófia, *Műfaj és szövegtér (A tót atyafiak – A jó palócok értelmezéséhez)*, ItK, 102(1998), 3–4. sz., 514–533.

⁴ A regény értelmezéstörténetének sovány anyagát lásd a kritikai kiadásban: MKÖM 2, 333–334. A visszhangtalanságnak persze nyilván az is oka volt, hogy Mikszáth első regénye csak egy lokális sajtótermékben, a Szegedi Naplóban jelent meg 27 folytatásban, s a kötetmegjelenésre jó darabig nem is került sor: a mű először kötetben csak Mikszáth halála után látott napvilágot. S tegyük hozzá: még a kritikai kiadás adott kötetének elkészülte után sem ugrott meg az értelmezések száma...

érdektelen éppen ebből az irányból megvizsgálni: kiderülhet, hogy voltaképp ennek a prózának a genezisénél már komoly szerepe volt a bűnügyi történetnek.⁵

Mikszáthot nem absztrakt módon érdekelte a bűn státusza. Első regénye pontosan kijelölt időbeli koordinátákkal jellemzi a cselekvényt, s nem is véletlenül, hiszen ez funkcionális eleme lesz a poétikai megformáltságnak is. Az elbeszélő egy múltbeli világról beszél az első fejezetben, amikor minden jobb és szervezettebb volt (minden primitívságával együtt), és ez a regényidő szembe van állítva a lezajlott eseményekkel. A határpont egyértelműen az 1848 előtti és az 1849 utáni világ között húzódik, tehát a röviden reformkornak nevezett időszak és a Bach-korszak között. A regény egyik előzményének tekinthető, *Homályos ügy* című novella⁶ éppen ezen a ponton mutat fontos eltérést a regény kidolgozásához képest. A nyomozást vezető Kléner szituáltságára, társadalmi státuszára ott csak annyiban van utalás, hogy a „Bach-korszak felejtette itt”, és „[t]ökéletes magyar lett belőle”.⁷ Ez kellő magyarázatul szolgál idegenes (németes) nevére, de láthatólag nem mutatja jelentésesnek az Alexander Bach nevéhez kapcsolt korszakot mint regényidőt – ezt majd a regény teszi meg, különös jelentőséggel ruházva föl azt a periódust, amikor a regény cselekvénye játszódik. Nem független ettől a másik módosítás sem, amely már a nyomozó figuráját érinti. Ezért lehet figyelemre méltó a másik, a regény kontextusához tartozó elbeszélés (*Mikor utolsó földesurunk a deszkán feküdt*),⁸ amely – Hajdu Péter aprólékos elemzése alapján – nem a regény előzményének tekinthető, hanem inkább egy onnan kiemelt, önállósított történetnek.⁹ Itt ugyanis maga a bűnügy hiányzik: még csak az sem lesz egyértelmű, hogy gyilkosság, öngyilkosság vagy baleset történt-e, voltaképp éppen ez minősül érdektesnek ahhoz a tényhez képest, hogy egy nagy hagyományú nemes család utolsó férfitagja távozott el. A regény ehhez képest egészen más motivációt és problematikát alkalmazott a nyomozó figurájának hangsúlyos beépítésével. A *Homályos ügyben* Pintér Lajosnak hívják azt a szereplőt, aki az ügy nyitjára rájön. Márpedig az ő felhatalmazottsága a rejtély megoldására – ügyvéd mivoltán túl – csak a személyes érintettség: nyomozóvá válását csupán az magyarázza, hogy a vádlott barátja és a gyilkosságot magára vállaló Daróczy éppen az ő húgának a kedvese. A regényben több anekdota formájában is árnyaltabb és megokoltabb lesz a nyomozó képessége: Bornemisza (itt már így hívják a nyomozó figuráját) ugyanis nem csak nevezetes egykori csendbiztos, hanem vallatási módszerei és éles logikája már a regény korábbi részeiben is nyilvánvalóak. Ezek közül külön is érdemes felfigyelnünk a Jasztrab nevű rablóvezér elfogását jelentő esetére:¹⁰ a csendbiztos

⁵ Vö. még S. VARGA Pál, *Mikszáth „tudásregényei”*, Tiszatáj, 65(2011), 11. sz., 52–79.

⁶ Az 1875-ös novella szövegét lásd MKÖM 2, 233–266.

⁷ MKÖM 2, 242.

⁸ Az elbeszélést lásd MKÖM 2, 227–232.

⁹ HAJDU Péter, *Egy Mikszáth-novella datálása*, ItK, 108 (2004), 4. sz., 483–491.

¹⁰ A téma ismerős lehet egy önálló Mikszáth-novellából, *A Jasztrabék pusztulása* címűből is, amely *A tót atyafiak* részévé vált. Elemzésére lásd TARJÁNYI Eszter, *Mikszáth Kálmán esete a detektívtörténettel*, *Literatura*, 31(2005), 1. sz., 50–78. Különösen: 57–63.

itt saját ördögösségének hírért használja ki. Az egyedül érkező Bornemisza a rálövő, de őt elhibázó Jasztrabnak úgy mutat fel két, a zsebéből kivett puszkagolyót, mintha azt a levegőből kapta volna el, hiszen rajta nem fog a puskalövés sem. Az előzetesen ezt a hírt már ismerő rablóvezér erre megtörik, mert személyes tapasztalatából látja beigazolódni a csendbiztos mágikus erejét. A részlet itt a todorovi fantasztikum¹¹ szellemében jár el: ami az egyik résztvevő számára a mágikus világkép része, a másik számára tudatosan csak megtévesztés, trükk – és a narráció ez utóbbi szereplői nézőpontot követi, amikor racionális magyarázat kíséretében adja elő a történetet, és így teljesen egyértelművé válik a csendbiztos praktikája és nem akármilyen lélekjelenléte.¹² Ugyanakkor viszont a leleplezésnek ez a mozzanata nem válik nyilvánvalóvá és manifesztté, hiszen éppen ez segít megőrizni Bornemisza rettegett hírért. A csendbiztos hírnevét bizonyító bécsi esete, az eltűnt ezer ökör megtalálása konkrét időkijelölő elemet is tartalmaz (miközben, szemben az előbbi esettel, éppen azt hagyja homályban, Bornemisza miképpen jutott el egy számára teljesen ismeretlen, nagyvárosi közegben a rejtély megoldására): az a Reviczky Ádám¹³ rendeli föl a császárvárosba a nevezetes csendbiztos, aki 1828-tól 1836-ig töltötte be a kancellári pozíciót – még ha a kritikai kiadás joggal hívja a figyelmet arra, hogy a hadiszállító panamát jelentő ügy alighanem egy, a 19. század második felében, 1859-ben (Ferenc József uralkodása alatt) történt esetből konstruálódott meg.¹⁴ Reviczky emlegetése azonban nem látszik véletlennek: nemcsak a regény belső időviszonyaiba simul bele ilyenformán ez az anekdota, hanem még inkább kiemeli a regény legfőbb témájának, Teléry gróf halálának a szimbolikus idejét, és azt is érzékelhetővé teszi, hogy Bornemisza a központi hatalom világával való bensőséges kapcsolata nem az 1850-es években kezdődött, és ezzel érthetővé válik az 1850-es évek hivatali apparátusával való kooperációjának fesztelen és természetes (bár persze távolságtartó) módja is.

Ha ezeknek a módosításoknak a további poétikai jelentőségére vagyunk kíváncsiak, akkor éppen a Bach-korszak jelképszerűsége érdemes figyelnünk. Mikszáth regénye ugyanis tudatosan tartalmaz időjelölő mozzanatok: az 1851-es dátum szerepel is az egyik részletben.¹⁵ Ennél is fontosabbak azonban a belső jelzések: a vizsgálatot végző személyek (Kléner Pál törvényszéki ülnök, Szirupka orvos és Krupicsek törvényszéki jegyző) idegenségének a kérdése, csehes vagy németes nevüknek az összehangolása a Bach-korszak magyarországi közigazgatásába beáramló cseh–morva hivatalnokokkal, illetve a róluk kialakuló közvélekedéssel.¹⁶ S ilyenformán az idegen hivatalnok,

¹¹ Vö. Tzvetan TODOROV, *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, Bp., Napvilág, 2002, 24–38.

¹² A jelenetet lásd MKÖM 2, 18–19.

¹³ Vö. MKÖM 2, 9.

¹⁴ MKÖM 2, 331.

¹⁵ A XI. fejezet belső egysége a következő címet viseli: „Jegyzőkönyv. Fölvétetett Majornokon gróf Teléry László ügyében 1851 szeptember 10-én” MKÖM 2, 35.

¹⁶ Ennek történeti alapjairól lásd még BENEDEK GÁBOR, *Kollektív amnézia: Honvédtisztek hivatalvállalása a Bach-korszakban = Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok*, szerk. DOBROSSY ISTVÁN, Miskolc, Hajnal István Kör – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2003 (Rendi társadalom – polgári társadalom,

Kléner verbális konfliktusa a magyar köznemesség egyik tagjával is értelmezhető, hiszen éppen emiatt válik jelentéssé a regény nyomozó figurájává váló Bornemiszával való összeszólalkozás:

Nem ezt akarom öntől hallani – mondá Bornemisza hidegen. – Tudom: mit kíván az *igazság*, s semmi kedvem az alul kibujni. Sokáig voltam a cselédje ennek a szép istenasszonynak, mikor még magyar ruhát hordott. Híven szolgáltam s most sem akarok tőle elpártolni azért, hogy idegen mez fedje. A libériát nem veszem föl ugyan, de híve vagyok.

– Uram! – kiálta Kléner úr – ön a császári kormányt gúnyolja és annak közegeit, ha libériás cselédeknek tünteti föl. Ezt nem tűröm, uram.

– Engedje meg, bíró úr, de én metaforában beszélek. S ahhoz nekem jogon van; mert még eddig nem adtak ki Bach úrék rendeletet, mely ezt eltiltaná. Vagy ön talán erre is tud valami paragrafust?¹⁷

Így kapcsolódik össze a regénynek az a két motívuma, amelyet az előzményekhez képesti módosításként azonosíthatunk. Innen nézvést maga az ügy, Teléry László halála is másnak látszik: a Bach-korszakban megtörténő halál, a Teléry-család utolsó férfitagjának pusztulása egy új korszak szimbolikus eseményének is tekinthető, mintegy a család folytonosságával reprezentált szerves magyar fejlődés zárópontjának.

Ugyanakkor Mikszáth tudatosan eltér a Bach-korszakot tárgyazó egyéb regények szemléletétől. Párhuzamként érdemes Tolnai Lajos *Az urak* című művére (1872) utalni, amely egy nemzeti narratíva keretét rajzolja ki: a magyar szereplők számára igazodási mintát jelentenek a voltaképp az elnyomásukra ideérkező idegen hivatalnokok, akik nem értik azt a világot, amelyben működniük kell, és amelyben pusztán létükkel is az eredeti nemzeti jellegzetességeik elhagyására ösztönzik a közéjük mint „úri” osztály közé beépülni törekvőket. S az idegeneknek aztán majd szégyenszemre el is kell menekülniük, amikor lejár az idejük. Az emberi kvalitások is ezen ellentét mentén oszlanak meg, teljes egyértelműséggel: a pozitív erőt, a jövő reményét az a személy hordozza, aki az emelkedésnek nem ezt az útját akarja bejárni, és aki házasságával is a református magyarok világába zárkózik be.¹⁸ Mikszáth ezt a felosztást erőteljesen és egyértelműen érvényteleníti, illetve újraértelmezi. A cseh–morva hivatalnokok itt nem gonosz és nemzetellenes (idegen) erőt képviselnek, Bornemisza és Kléner között van együttműködés, mi több, a nyomozói funkciók is kettejük között oszlanak meg: Kléner jut a „keresd a nőt” elve nyomán Bornemisza gyámleányának mint a halálhoz

12), 394–413; BENEDEK GÁBOR, *A bürokratizáció történetéhez: Az 1853–54. évi definitív rendezés személyi következményei = Zombékok: Középosztály és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig (Társadalomtörténeti tanulmányok)*, szerk. KÖVÉR György, Bp., Századvég, 2006, 235–254. Mikszáth egy korai szövegének lehetséges társadalomtörténeti olvasatáról lásd a következő tanulmányt: KÓSA László, „Nemzetes uraimék”: *Egy korai Mikszáth-mű társadalomtörténeti háttére = Mikszáth-émlékkönyv: Tanulmányok az író születésének 150. évfordulójára*, szerk. FÁBRI Anna, Horpács, Mikszáth Kiadó, 1997, 49–58.

¹⁷ MKÖM 2, 65.

¹⁸ Tolnairól: BARTA János, *Egy különös író sötét világa: Számvetés Tolnai Lajos körül* = B. J., *Klasszikusok nyomában: Esztétikai és irodalmi tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1976, 323–373.

vezető konfliktusnak a nyomára, ő tartóztatja le Teléryt, ő kapja meg tőle a beismerő vallomást – azaz a nyomozás első szakaszát ő végzi el, és ő az, aki kezdettől bonyolultabbnak hiszi az esetet, és akit elkedvetlenít a beismerő vallomás szimplifikáló megoldása. Ám ezek után Bornemisza lesz az, aki az addigi, teljesen helyénvalónak bizonyuló állításokban fölfedezi azt az ellentmondást, amely mégsem engedi nyugvópontra jutni az ügyet, ám ezzel a felismerésével csak Klénert fogja befolyásolni, aki ezek után kénytelen végiggondolni újra az ügyet, és aki végül is a megoldást is közölni fogja a saját ártatlanságával sem tisztában lévő gyanúsítottal. A nyilvánosság előtt tehát – ideértve persze a sajtó nyilvánosságot és a szélesebb közvéleményt is – ő mutatkozik az ügy megoldójának, és nem teljesen érdemtelenül. Mindez persze éppen a pontos történeti koordináták és a Bach-korszak emblemikus jelenléte miatt úgy is felfogható, mint Bornemisza bölcsességének az újabb bizonyítéka: az *igazság* státusza a büntetőeljárás átalakulása miatt kialakuló új helyzetben csak úgy tisztázható, ha a rendkívüli képességű nyomozó mintegy azt képes szuggerálni, hogy az új igazságügyi apparátus oldotta meg a rejtélyt (gondoljunk ezen a ponton Agatha Christie egyik állandó hősére, Miss Marple-ra, aki egyszerű idős hölgy, és aki csak logikailag fejt meg az ügyeket, de az igazságszolgáltatás dicsősége mindig a rendőrségé). Bornemisza visszavonultságából (és mondjunk ki egy olyan fogalmat, amelyet Mikszáth nem használ és nem ábrázol a regényében, de a korszakról szóló szépirodalmi diszkurzusban fel- és ideidézhető módon jelen van: a passzív rezisztenciából)¹⁹ nem is lehet hivatalosan belefolyani a bűnösség megítélésébe.

A bűnügy megoldása úgy is felfogható, mint két, voltaképp absztrakt jogelv összeütközése (a jogot tanult Mikszáthtól egyáltalán nem meglepő ennek a lehetőségnek az írói alkalmazása). Hiszen Klénernek és Bornemisza-nak a Teléry halálesetéhez való viszonya egy inkvizitórius (nyomozóelvű) és egy akkuzatórius (védelvű) büntetőeljárás belső feszültségét is megmutatja. Kléner számára ugyanis – bármennyire is elégedetlen vele és csalódott miatta – a gyanúba fogott vádlott, Teléry Mihály önkéntes és részletes beismerő vallomása lezárja az ügyet. Számára ezen a ponton véget ér a nyomozás. Bornemisza azonban nem elégszik meg ezzel, és ő csak ekkor kezdi el saját vizsgálatát: Teléry önnön bűnösségének beismerése után kéri el a vizsgálat anyagát, hogy átolvashassa, és az ő számára nem lesz elég a vallomás látszólagos egyértelműsége. Annál is inkább, mert logikailag ezzel nem bizonyul megmagyarázhatónak az ügy: még ha Mikszáth amellet a megoldás mellett dönt is a regényben, hogy Bornemisza mindezek után egy olyan bizonyítékot talál, amely nem lélektani jellegű, és nem logikai éleslátás kell hozzá. A vádlott fegyverébe nem passzoló halálos golyó viszont ennek következtében olyan érvnek bizonyul, amely tökéletesen meggyőző a nyomozást vezető Kléner számára is, és így ő saját tekintélyének csorbulása nélkül vállalhatja magára

¹⁹ A fogalomról lásd DÁVIDHÁZI Péter, „*Per passivam resistentiam*”: Egy politikai magatartásforma értékeléséhez = D. P., *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., Argumentum, 1998, 29–50.

– Bornemisza furfangos ösztönzése nyomán – az új bizonyíték és a tett motivációja közötti logikai összefüggés megteremtését. A regény sajátos és jól felismerhető, csúfondáros ötlete, hogy a modernizálás szándékával föllépő új közigazgatás (gondoljunk csak arra, hogy Madách Imre hogyan és milyenek ábrázolta ezt a hivatalnokgarnitúrát *A civilizátor* című színművében!)²⁰ lép föl az archaikusabb, védelvű büntetőeljárás elfogadjaként (igaz, az önkéntes vallomás nem kínvallatás következtében, hanem lelkiismereti okból áll elő), miközben a korábbi korszakot képviselő, az új korszakban már helyet nem találó Bornemisza képviseli a korszerűbb felfogást.

Komoly hatástörténeti bizonyíték van arra, hogy Mikszáth nem naiv módon talált rá erre a poétikai lehetőségre. A kritikai kiadás ennek kapcsán arra hívja fel a figyelmet: „A fiatal MK [Mikszáth Kálmán] szívesen olvasgatott bűnügyi történeteket. Az *apám ismerősei* II. fejezetében hivatkozik is a »Pitaval, azaz világhírű bűnesetek tára« című kiadványra; ennek az olvasmányának a hatása nem egy elbeszélésén mutatkozik.”²¹ Amit itt a kritikai kiadás jegyzetírója, Bisztray Gyula azonos hagyományelemként kezel, érdemes erősebben különválasztani: a rögtön ezután emlegetett másik hatás, vagyis az, hogy az író kezdeti pályaszakaszában lefordított két Poe-novellát is, sokkal érdekesebb, és nem jelent feltétlenül azonos érdeklődést a *Pitaval* bűnügyi gyűjteményeivel. Különösen, hogy Mikszáth ráadásul Poe két emblematikus szövegét (*A Morgue utcai kettős gyilkosság; A fekete macska*) ültette át francia közvetítő nyelv segítségével.²² Erről a jelenségről a Mikszáth-szakirodalom ritkán beszél, noha az újabb említéseknek komoly súlya van, és számos továbbgondolandó elemet tartalmaznak.²³

Poe érdeklődésének középpontjában ugyanis nem egyszerűen a hátborzongató bűnügyi történetek krónikás elbeszélése állt (a *Pitaval* mint olvasmány ugyanis inkább ennek kielégítésére volt alkalmas). Az író inkább a megoldandó rejtély érdekelt, és ezzel együtt a megismerésnek az a mechanizmusa, amely apró jelekből lehetővé teszi – mintegy fordított módon, egy induktív logika segítségével – egy korábbi esemény újraelalkotását és narratív formában való felmutatását. Tehát az elképzelhető, hogy a *Pitaval* bűnügyi krónikái mintegy bevezető olvasmányul szolgálhattak a detektívtörténet poe-i modelljének a befogadásához,²⁴ de ez utóbbi immár egészen mást és egészen más poétikai módon közvetíthetett Mikszáthnak. Poe-nál a bűn körülményeinek a föltárása egy rejtvény megfejtését célozza (a nyomozó figurára, Dupin-re tett ösztönző hatása is ilyen

²⁰ Erről lásd KERÉNYI Ferenc, *Madách Imre (1823–1864)*, Pozsony, Kalligram, 2006 (Magyarok emlékezete), 165–168.

²¹ MKÖM 2, 326.

²² A novellákat a kritikai kiadásban lásd MIKSZÁTH Kálmán, *Elbeszélések 2, 1874–1877*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1963, 187–209. A fordítás filológiai kérdéseiről = Uo., 321–326. Mikszáth az első novellát *Rejtélyes gyilkosság* címmel fordította le.

²³ A Poe-hatásról lásd TARJÁNYI, i. m., 50–54. Fontos említés még: EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Korona, Bp., 1998 (Klasszikusaink), 11–12. A korábbi szakirodalomból pedig lásd Rubinyi Mózes jegyzeteit: MIKSZÁTH Kálmán, *A vármegye rókája*, szerk. és s. a. r. RUBINYI Mózes, Bp., Révai Testvérek, 1917 (Mikszáth Kálmán Munkái, Hátrahagyott Iratok, 18), 276–277.

²⁴ Vö. TARJÁNYI, i. m., 63.

jellegű a megoldandó ügynek), és a megfejtés nem is az igazságszolgáltatás gyakorlatának érvényesülését célozza – mondhatni, a bűnös kilétének a felfedése egyáltalán nem a legérdekesebb mozzanata a gondolkodás folyamatának. Fontos elem, hogy Dupin nem rendőr, ilyenformán csak műkedvelőként, kívülről szólhat bele a bűnügy felderítésébe (ennek a státusznak az örököse a későbbiekben a passzionátus magánnyomozó lesz, gondoljunk csak Conan Doyle emblematis hősére, Sherlock Holmesra). A nyomozásnak így az az egyik, sőt legfőbb tétje, hogy a műkedvelő nyomozó analitikus logikája sikerével meggyőzze a bűn üldözésével hivatalból foglalkozó személyeket, hogy az ő javaslatát tekintsek az igazi megoldásnak. Mikszáth ezen a ponton regényében pontosan ezt az eljárást alkalmazza Kléner és Bornemisza kettősével. Persze Poe-nál sem tagadható a bűnfejtés morális irányultsága, csak ez eltérő módon mutatkozik meg a két, Mikszáth fordította szövegében. *A fekete macska* című elbeszélés ezt különösen jól példázza, hiszen a macskának a bűnesetben játszott szerepe kapcsán itt is párhuzamosan fut egy misztikus és egy racionális magyarázat, és a végül egyértelműen kirajzolódó logikus megfejtés (a gyilkos tévedésből áldozata mellé a macskát is befalazta, és ezért jelzett az állat a bűn helyéről és létéről kinyilvánítva) nem teszi teljesen érvénytelenné a macska képességeinek a korábbi oldalakon felépülő mágikus jelentését sem. *A Morgue utcai kettős gyilkosság* más módon reagál erre a problémára: itt ugyanis végül elpárolog a bűn fogalma, hiszen a szörnyű tettet egy orángután követte el, így rá nem érvényesek az emberi fogalmak (a büntudat, a lelkiismeret, a szándékosság) – és ami megmarad, s a cselekvény kiépülésében fontos szerepet játszik, az a nyomozás folyamata. S ez persze nem vezethet el semmiféle igazságtételhez, hiszen amit leleplez, az éppen az állati világot az emberitől elválasztó határ, vagyis éppen magának az emberségnek a mibenléte, amely nyugtalanítóan állatinak mutatkozik.²⁵

Mikszáthnak a magyar Poe-recepcióban játszott aktív és kezdeményező szerepe²⁶ azért is érdekes, mert egyfelől egy igen korai fázist reprezentál, másrészt pedig a korszak egyik legjelentősebb hazai prózaírójának későbbi életműve mutatja azt, hogy miképpen lehet ennek a világirodalmi ösztönzésnek a termékeny beépítése egy alapvetően más, nem detektívtörténetre épülő prózaírói világba. S ez még akkor is igaz, ha igazat adhatunk Tarjányi Eszter elemzésének, hogy Mikszáth a fordítás során például radikálisan átértelmezi (és leegyszerűsíti) *A Morgue utcai kettős gyilkosság* nyomozó-figurájának, Dupinnek az ismeretelméleti felfogását és a formális logikának a bűn felderítésében játszott szerepét.²⁷ Mikszáth és a populáris regényszüzsék közötti kapcsolatról az utóbbi évek szakirodalma többféle felismerést is megfogalmazott.²⁸

²⁵ Lásd BÉNYEI Tamás, „Szemérmetlen hasonlatosság”: Ismétlés és utánzás Poe *A Morgue utcai kettős gyilkosság* című elbeszélésében, *Literatura*, 59(2013), 1. sz., 51–86.

²⁶ Tarjányi Eszter szerint Mikszáth valószínűleg a második magyar fordítója volt *A Morgue utcai kettős gyilkosság*nak: TARJÁNYI, *i. m.*, 50–54.

²⁷ TARJÁNYI, *i. m.*, 54.

²⁸ Az újabb Mikszáth-szakirodalom fontos darabja, T. Szabó Levente monográfiája ezzel a jelenséggel foglalkozik: T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk*

Érdeemes azonban ehhez hozzászámítani (*Az apám ismerősei* feltétlenül erről győz meg) a detektívregény formaelveit is.²⁹ A rejtély ugyanis Mikszáth életművének fontos eleme maradt, éppúgy, mint ahogy rejtély feltárulásának folyamata is, annak ontológiai státuszával együtt: *A jó palócok* némely darabjától kezdve (például: *Az a fekete folt; Bede Anna tartozása*) a *Kísértet Lublónig* vagy éppen a *Különös házasságig*. Sőt *A fekete város* is ide sorolható. Ez utóbbi a „ki a gyilkos” morális kérdésfeltevése felől is olvasható: végső soron ki a felelős a lőcsei főbíró haláláért, a rálövő Görgey alispán vagy a sebesült főbíró vérét inkább kifolyató és ezzel földet szerző lőcsei polgárok? S ha a felelősség kérdése ennyire nem tisztázható, lehet-e a bosszúnak bármiféle igazsága, illetve lehet-e másféle vége a bosszú gépezetének, mint az azt beteljesíteni akaró Fabricius sorsa, azaz hogy saját maga is gyilkossá és nem igazságtevővé válik? De elemezték már a detektívtörténet felől a *Beszterce ostromát*³⁰ és a *Szent Péter esernyőjét* is.³¹ A példák nagy száma és időbeli szóródása aligha véletlen: ezzel a törekvésével Mikszáth egy sajátos irodalomtörténeti irány fontos alakjának mutatkozik. Mert ugyan Kölcsey Ferenc *A vadászlak* című novellájával (1836) már igen korán (mondhatni, Poe első novelláival egy időben) felismerhetően jelen van a magyar irodalomban a metafizikus detektívtörténet műfaja,³² ráadásul a nyomozó figura ismeretelméleti kételyeivel együtt,³³ de ennek a tudatosítása sem egykorúan, sem utólag jó darabig, tán mindmáig nem történt meg, és egyébként is – mint erre Hajdu Péter felhívta a figyelmet – nagyon nehezen lehet egységes narrációba rendezni a detektívtörténet alakulását, hiszen éppen a felismert és tudatosított hagyomány folytonossága hiányzik.³⁴ Ennek híján pedig a tradíció sem tud kialakulni vagy működőképes hatóerővé válni. Mikszáthnál azonban már némileg más a helyzet. Azáltal, hogy a fordításai révén immár tudatosan Poe-hoz kapcsolódott, az ő kezdeményezéseit is beépítve válhatott ezen irodalmi formaelv meghonosításának a kulcsfigurájává. Még akkor is, ha csak a legújabb Mikszáth-szakirodalom ismerte föl ezt.

Mikszáth Kálmán prózapoétikájában, Bp., L'Harmattan–Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2007 (Ligatura).

²⁹ Vö. TARJÁNYI, *i. m.*

³⁰ TARJÁNYI, *i. m.*, 70–78.

³¹ T. SZABÓ, *i. m.*, 199–221. A fejezet címe: *A detektívtörténet és a populáris kultúra eljárásainak újraírása: A Szent Péter esernyője reflexív jegyei*

³² Ez utóbbiról lásd BÉNYEI Tamás, *A rejtélyes rend: A krimi, a metafizika és a posztmodern*, Bp., Akadémiai, 2000 (Modern filológiai füzetek).

³³ Vö. SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, *A klasszikus magyar irodalom = Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 538–541. A vonatkozó rész – *A befogadói aktivitást kiaknázó novella (Kölcsey Ferenc novellisztikája)* – Szilágyi Márton munkája.

³⁴ Erre lásd még Hajdu Péter gondolatmenetét: HAJDU Péter, *Jókai Mór A három királyok csillaga című elbeszélése és a detektívtörténet mintázata*, ItK, 114(2010), 3. sz., 195–203.